

УДК 291.64

Григорій Хоружий

Реформація: передумови, сутність і наслідки

Проаналізовано церковні, соціально-економічні та політичні аспекти Реформації, яка почалася в Німеччині 500 років тому. Визначальну роль у різних сферах життя середньовічної Європи відіграла Католицька церква, діяльність якої контрастувала з важким соціально-економічним становищем різних верств населення. Особливе невдоволення викликало відпущення гріхів і фінансові зловживання, пов'язані з продажем індульгенцій. У цій ситуації поширювалася критика кліру і посилювались антипапські настрої. Німецький священик Мартін Лютер відкрито виступав за кардинальне реформування церкви на основі Біблії. Він активно поширював свої ідеї і розвивав теологічну програму, яка пізніше стала основою лютеранства. Відтак виник реформаторський рух, який охопив не тільки Німеччину, а й інші країни Європи.

Ключові слова: католицька церква, реформація, гуманізм, релігійні фактори, відпущення гріхів, індульгенція

Grygorii Khoruzhyi

Reformation: background, essence and consequences

The religious, social, economical and political aspects of the Reformation, which began in Germany five hundred years ago, are analyzed. Decisive role in various spheres of medieval Europe played Catholic Church, activities of which contrasted with the difficult socio-economic situation of various population groups. Particular dissatisfaction caused remission of sins and financial abuse, related to the sale of indulgences. In this situation criticism of the clergy spread and antipapal mood strengthened. German priest Martin Luther openly advocated a radical reformation of the church based on the Bible. He actively spread his ideas and developed theological program, which later became the basis of Lutheranism. Therefore reformation movement emerged, that embraced not only Germany but also other European countries.

Keywords: Catholic Church, reformation, humanism, religious factors, forgiveness of sins, indulgence

Термін «реформація» (латинською мовою *reformatio*) означав відновлення, перетворення, виправлення) – рух оновлення в країнах Західної та Центральної Європи у XVI ст., спрямований на повернення добіблійних першоджерел християнства. Рух, що формально тривав з 1517 по 1648 рр., характеризувався релігійними, політичними, соціальними і культурними процесами.

Протягом усього Середньовіччя Католицька церква відіграла визначальну роль у житті суспільства, ідеально вписуючись в панівний на Заході феодальний лад. Як великий феодал, церква

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

володіла до 1/3 обсягу всієї оброблюваної землі. Передумовою до Реформації була криза папства у XIV–XV ст., а також різні соціально-політичні проблеми.

Крім економічного і національного гніту, до причин Реформації слід віднести гуманізм і змінене інтелектуальне середовище Європи. Критичний дух епохи Відродження дозволив по-новому поглянути на всі явища культури, в тому числі й на релігію. Безпосереднім початком Реформації вважають розповсюдження Лютером персональних листів-звернень, в яких він доводив, що спасіння та Божя милість досягаються завдяки вірі, а не сповіді в гріхах.

Варто зазначити, що XVI ст. у Німеччині проходило під впливом глибоких суспільних перетворень, які характеризувались зростанням міст, розвитком торгівлі, формуванням прошарку громадян, пов'язаних з раннім капіталізмом. Водночас селяни становили більшість населення, страждали від податків і жили на межі існування. Слід також враховувати збільшення постачання благородних металів з іспанських колоній Америки, що призвело до інфляції.

При цьому помітно зросла кількість населення. За деякими даними, в період з 1500 по 1600 рр. населення Німецького рейху збільшилося з 12 до 15 мільйонів. В результаті приросту населення продукти харчування стали значно дорожчими, тоді як робоча сила – дешевою. Ця соціально-економічна ситуація привела до дедалі більшого числа повстань, які вилились у 1525 р. в селянську війну [1].

На відміну від Англії чи Франції Священна Римська імперія німецької нації складалася з багатьох окремих територій і не була централізованою державою. Кайзер як вища інстанція в імперії обирався курфюрстами. Вищим законодавчим органом імперії були рейхстаги, які скликались імператором здебільшого тоді, коли тому були потрібні гроші. Кайзер не міг сам приймати закони, а потребував згоди рейхстагу, що давало підстави говорити про двовладдя кайзера і рейхстагу.

Це було суттєвим політичним фактором поширення Реформації, чому сприяла відсутність централізму, що, своєю чергою, посилювало конфесійну фрагментацію, якій кайзер не міг протидіяти у силу відсутності належної влади. Слід враховувати й те, що Карл V, особливо в перші роки після публікації тез Лютера, ненадовго затримувався у

рейху і не міг приділяти належну увагу внутрішнім справам, оскільки був зайнятий війнами з Францією та Османською імперією.

Отже, на Реформацію впливала також політична ситуація в Європі, що перш за все характеризувалася протистоянням Габсбургів та Франції. Кайзер Карл V і французький король Франц I у 1521–1544 рр. з короткими перервами вели три італійські війни. До цього додавалася турецька загроза на півдні Європи. У той час, коли Карл V перебував за кордоном, Реформація поширювалася в імперії.

Певну роль у підготовці та розгортанні Реформації відігравали релігійні фактори. Задовго до початку Реформації, в XIV ст., її передвісником був англійський священник Джон Вікліф (John Wyclif). Спочатку він працював викладачем у Оксфорді, а згодом, у 1374 р., став священником. Вже на той час в Англії панували сильні антипапські настрої. Посилаючись на Біблію, Вікліф сформулював церковну реформістську програму і критикував клір [2].

У 1379 р. він зазіхнув на авторитет Папи Римського, висловивши ідею про те, що Христос, а не Папа Римський, є главою церкви. Його праці були визнані університетом та синодом ересью, а він сам оголошений еретиком і був спалений. Така ж доля спіткала і професора Празького університету Яна Гуса, який послідовно посилався на Джона Вікліфа. Він відкрито критикував клір і виступав за кардинальне реформування церкви на основі Біблії. В результаті Гус був також оголошений еретиком і спалений в 1415 р., а з часом сформувались численні течії, яких називали гуситами.

Особливу увагу слід звернути на містику як віру в здатність людини безпосередньо спілкуватися з Богом, що уможливило критичне ставлення до церковних догматів і авторитетів, робило непотрібною церкву [3]. Містичні впливи з сильною етичною та практичною спрямованістю поєднував реформістський рух *Devotio moderna* (сучасна святість), головним твором якого була книга «*De imitatione Christi*» («Про послідовників Христа»). У ній наголошувалося на безпосередньому зв'язку віруючих з Богом, що потім особливо підкреслювалось учасниками Реформації. Рух «Сучасна святість» мав великий вплив на «короля гуманізму» Еразма Роттердамського.

У період пізнього Середньовіччя, коли масовою була епідемія чуми і високою смертністю новонароджених дітей, дедалі більше поширювався

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

страх перед смертю і бажання отримати відпущення гріхів. З цією метою використовувались індульгенції, завдяки яким ніби скорочувалися терміни горіння в пеклі.

Передумовою Реформації було також поширення гуманізму, який у XIV ст. прийшов з Італії, став освітнім рухом і виступав за відновлення античної вченості. Керуючись принципом *Ad fontes* (до першоджерел), гуманісти розвивали критичне ставлення до сучасності.

Свої причини мала Реформація в Англії, що охоплювала також Уельс та Ірландію. Рух базувався на бажанні короля Генрі VIII анулювати династійне одруження з першою дружиною Катериною Арагонською – вдовою його брата Артура, що набуло більше політичних, аніж теологічних акцентів. Розрив з Римом мав своїм наслідком низку рішень, прийнятих британським парламентом в період 1532–1534 рр., з яких слід перш за все назвати Акт про верховенство короля Генрі VIII над церквою Англії [4].

Реформація у Німеччині пов'язується, перш за все, з іменем Мартіна Лютера, який у 1505 р. вступив до чернечого ордену августинців, а з 1512 р. працював професором університету в Віттенберзі. Вважається, що він 31 жовтня 1517 р. опублікував 95 тез чи прибив їх на дверях замкової церкви у Віттенберзі. Однак цей факт піддається сумніву, оскільки, за іншою версією, Лютер переслав ці тези єпископу Майнца, який нібито не знав про зловживання при продажу індульгенцій. Попри початкове бажання Лютера його тези були перекладені на німецьку мову і швидко поширювались. Згодом був опублікований лист, у якому він пояснив свою критичну позицію.

У квітні 1518 р. Лютер взяв участь у «Гайдельберзькій диспутації», щоб пояснити сутність тез. Єпископ Альберт Бранденбурзький, отримавши тези у своїй літній резиденції, негайно розпочав церковний процес проти Лютера. Без заключення від університету, про що єпископ офіційно просив, він послав відповідні матеріали до Риму. У свою чергу Мартін Лютер апелював до Папи, щоб переконати його у правильності своїх ідей. Наступного року відбулася диспутація у досить шанованому Лейпцизькому університеті, яка не виявила переможця, але поглибила розкол між Лютером та Католицькою церквою.

У 1520 р. Лютер розвивав свою теологічну програму, яка пізніше стала основою лютеранства. У першій праці «До християнської

аристократії німецької нації про поліпшення становища християнства» він розгорнув соціально-політичну програму реформ, що передбачала зміни державної освіти, опіки бідними, ліквідацію целібату та церковної держави. У другій праці, опублікованій латинською мовою, що називалась «*De captivitate Babylonica ecclesiae*» (Про вавилонський полон церкви), він критикував католицьке вчення про таїнства. Зокрема, він пропонував з семи таїнств залишити три (хрещення, причастя і покаяння). У третій реформаторській праці «Про свободу християнина» Лютер розглядає питання євангельської свободи. Спираючись на вчення про подвійну природу, він пише, що Христос завжди живе у подвійному відношенні: з огляду на Бога (*coram Deo*) і з огляду на світ (*coram mundo*).

Суттєвими положеннями Реформації, що стосуються теології, вважаються чотири «тільки», проголошені Мартіном Лютером:

1) *sola gratia*: тільки милістю Божою, а не своїми справами, рятується людина;

2) *sola fide*: тільки вірою, а не добрими справами виправдовується людина;

3) *sola scriptura*: тільки Святе Письмо, а не церковна традиція є основою християнської віри;

4) *solus Christus*: тільки особистість, діяльність та вчення Ісуса Христа можуть бути основою віри та спасіння людини. Німецький імператор у 1521 р. на засіданні рейхстагу оголосив Лютера ворогом церкви і рейху.

Реформація характеризувалась також певним радикалізмом, ліве крило якого представляв Томас Мюнцер. З ним пов'язували певні революційні ідеї щодо реформування політичних та соціальних відносин. Тут можна говорити також про причини німецької селянської війни 1524–1526 рр. Католицька церква спочатку розгубилась, але потім пробувала чинити навіть певний політичний та церковний тиск. Слід нагадати також про певне реформування Католицької церкви, до якого активно долучилися, зокрема, сенатор Венеції Гаспаро Контаріні (*Gasparo Contarini*) і єпископ Верони Джан Маттео Джільберті (*Gian Matteo Giberti*).

Якщо лютеранська Реформація обмежилася впливом на Німеччину та Північну Європу, то швейцарська Реформація поширилася на

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

Нідерланди, Велику Британію і навіть США. Йоганнес Кальвін (Johannes Calvin) і Ульріх Цвінглі (Ulrich Zwingli) послідовно відхиляли всі традиції, які не були обґрунтовані в Біблії. Кальвін став засновником кальвінізму і з 1536 р. перетворив Женеву в «протестантський Рим». Інший лідер руху з 1523 р. діяв у Цюріху.

Благодатний ґрунт ідеї Реформації знайшли у Франції. Франц I, який на той час правив, перетворив Католицьку церкву у своєрідний орган управління, призначаючи церковних керівників у країні. Водночас в гуманістично налаштованих колах створювалися своєрідні гуртки, які від 1520 р. почали обговорювати і поширювати ідеї Лютера.

Стало зрозуміло, що Реформація торкається не тільки теологічних аспектів, а й зачіпає існуючі клерикальні структури влади. Франц I не міг дати свободу Реформації, оскільки ще більше налаштував проти себе Папу Римського, дистанціюватись від протестантизму. Почали виникати суперечності між католиками і протестантами.

У 1523 р. виникла перша протестантська громада у Франції. У 1547 р. помер Франц I і його син продовжив репресії проти гугенотів, які тільки за Сен-Жерменським миром 1570 р. отримали свободу віросповідання і відношення до яких з боку французької держави 17–18 ст. неодноразово змінювалось. У 1560 р. реформовані церкви нараховували вже близько 2 мільйонів прихильників (10 відсотків населення Франції), які при цьому не мали протестантську орієнтацію.

Досить важливим вважається переклад Мартіном Лютером Біблії з давногрецької мови на зрозумілу широкому загалу німецьку мову. Перше видання вийшло у вересні 1522 р. Помер Лютер у віці 62 роки і був похований у замковій церкві в Віттенберзі. Утім боротьба за віру продовжувалась ще довго після його смерті, особливо в період 30-літньої війни.

Ініційований Мартіном Лютером церковно-релігійний рух спричинив розрив єдності римсько-католицької і появу національних церковних спільнот та виникнення нової теології протестантизму. Реформація в Данії пов'язана з ім'ям Ганса Тауса, який після навчання у Віттенберзі почав проповідувати лютеранські ідеї на батьківщині. У 1550 р. данською мовою була видана Біблія. Особливістю Реформації в Данії було ставлення до монастирів, які не були закриті, хоча й

обкладені податками. У результаті монастирі існували ще 30 років після початку церковних реформ. Більшість парафіяльних священиків не стали жертвувати своїми місцями і влилися в нову церковну структуру.

Церковна реформація в Норвегії була також проведена данським королем Крістіаном III. Реформа Церкви в Швеції здійснювалася поступово. З 1525 року почалося проведення богослужінь шведською мовою, в 1526 році був виданий Новий Заповіт, а в 1541 р. – вся Біблія. Реформація була проведена і в Фінляндії, яка була тоді частиною королівства Швеції. У 1539 р. Рига увійшла до складу протестантських міст.

Активно поширювалося нове вчення і у Великому князівстві Литовському. У 1547 р. на литовську мову було перекладено євангелічний катехізіс, який став взагалі першою книгою литовською мовою, так що автору довелося створювати литовський алфавіт і основні правила читання [5].

Реформація суттєво змінила релігійний ландшафт Європи. Так, протестантизм став третьою за величиною християнською конфесією в Європі (18% усіх віруючих) і був офіційно визнаний за результатами Вестфальського миру 1648 р. Наприклад, у Великій Британії діють дві державні церкви – англіканська та пресвітеріанська. Реформація у державах Балтії почалася з земель Тевтонського ордену. Монархи вважаються Верховними правителями Церкви Англії [6, с. 342–346].

В Україні лютеранство і кальвінізм організаційно оформились у 30–40-х роках XVI століття. У 60–80-х роках XVI ст. на всіх українських землях діяло до 500 кальвіністських (реформатських) громад. Завдяки розвитку освіти, науки, книгодрукування, утвердження самодостатності рідної мови, пропаганді віротерпимості та свободи совісті протестантизм об'єктивно сприяв розвитку освіти і культури [7].

Історичні результати Реформації по-різному оцінювались після її закінчення. Так, ліберали 19 століття розглядали її як «народження ліберальних свобод», певний зразок секулярної держави, що конфліктувала з релігійною практикою, а марксистські історики вбачали в цих подіях «ранню буржуазну революцію». Пізніші дослідження звертали увагу на соціальні процеси, пов'язані з Реформацією. Значну

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

увагу протестантизму та його ролі в капіталістичному суспільстві приділив свого часу німецький соціолог Макс Вебер.

Таким чином, Реформацію можна вважати духовним оновленням континенту. Зміни охопили різні сфери церковного, соціального, політичного і національного життя Європи. Результатом Реформації стала нова церква і виникнення протестантизму, який оголосив, що матеріальне благополуччя, зароблене працею або торгівлею, є ознакою Божого благословення. Сформувалась так звана протестантська трудова етика, що характеризується культурою самодисципліни і вмінням відкласти задоволення на потім. Саме протестантські країни виділяються високою ефективністю праці та самоорганізованістю.

1. Reformation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki>.
2. English Reformation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki>.
3. Середньовічна містика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://oplib.ru/random/view/1062355>.
4. English Reformation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki>.
5. Реформація. Виникнення, поширення та наслідки. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://r500.ua/reformatsiya-viniknennya-poshirennya-ta-naslidki>.
6. Павлов С. В. Географія релігій : навч. посіб. для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. — К. : Артк, 1998. — С. 342–346.
7. Історія протестантизму в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/17870919/religiyeznavstvo/istoriya_protessantizmu_ukrayini).